

ANTİK FƏLSƏFƏDƏ VƏ ORTA ƏSR XRİSTİANLIQ DÖVRÜNDƏ RUH VƏ BƏDƏN MƏSƏLƏSİ

FƏRƏH SADIXOVA

AMEA Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutunun
doktorantı

E-mail: farah.jamalova@gmail.com

Bədən maddi bir substansiya kimi daha konkret şəkildə səciyyələndirildiyi halda, canlılara məxsus olan ruh, nəfəs, daxili “Mən” fenomeni daima qeyri-müəyyən, qeyri-maddi, universal həyat substansiyası, şüurlu və şüursuz proseslərin mənbəyi kimi müəyyən edilmişdir. Bu məsələyə müxtəlif mədəniyyətlər, dinlər və elmlər kontekstində diqqət yetirəndə fərqli və oxşar yanaşmaların olduğunu müşahidə edirik. Bu yanaşmaların müqayisəli şəkildə tədqiqi, bizim bədən və daxili “Mən”, onlar arasında olan münasibətlər məsələsini daha yaxşı dərk etməyimizə yardım edir.

A.F. Losev bədənə belə bir tərif verir: “Bədən - eydosun (ideyanın) maye-əsaslı, çoxtipli sıxlaşmış formasının fərdi ayrılmaz daşıyıcısı olmağın substansional potensialıdır” [8, 44]. Göründüyü kimi, filosof, bədəni ideyanın təcəssüm formalarından biri kimi səciyyələndirir. Çünki Platonun fəlsəfəsində eydos (ideya), maddənin və ya bədənin fəvqündə olan, eyni zamanda, onların qeyri-real varlığını müəyyənləşdirən real və metafizik fenomendir. Bədən bir tam olaraq, həm varlığın subyekt, həm dərkədən subyekt, həm də dərkolunan obyektidir. Bu baxımdan, bədən və daxili “Mən” (ruh) fenomenlərini üzvi şəkildə dəyərləndirmək mümkündür.

Ruh anlayışına kosmologiya, təbiət fəlsəfəsi, qnoseologiya, əxlaq və siyasətdə mühüm yer verən antik fəlsəfədə şüur problemi ruh mövzusu ilə sıx bağlı olmuş və o, aktiv həyat mənbəyi, “həyat qüvvəsi”, emosional təcrübə mənbəyi kimi şərh olunmuşdur. Metafora və obrazlarla ifadə olunan şüur fenomeni üçün məntiqi termin hələ mövcud olmadığı üçün, onun tədqiqi ruhun və onun strukturunun geniş kontekstində aparılırdı.

Sokrata qədər olan qədim yunan fəlsəfəsində ruh üçün işlənən “pneuma” sözü “nəfəs almaq, yel əsmək və ətir yaymaq” mənasında olan “pneo” feili ilə əlaqəlidir. Anaksimən ruhu hava ilə əlaqələndirmiş, stoik filosoflar isə Heraklit fəlsəfəsinin təsiri ilə hava ilə odun qarışığı hesab etmiş və onun bütün kainatı əhatə edən ilahi varlıq və bədəndə dolaşan isti hava kimi şərh etmişlər. Bu cismani ruh anlayışını ifadə edən pneuma termini sonralar yəhudi-xristian ənənəsində

sırf qeyri-maddi mənada, “nəfəs almaq” mənasını verən “spirare” feilindən əmələ gələn latın spiritus termini ilə əvəz olunmuşdur. Platon ilk dəfə “psixē” (lat. anima; ingiliscə soul) termini ilə ifadə edilən, orfik inanclardan və Pifaqor ideyalarından ilhamlanan və eyni zamanda “nəfəs” mənasını verən Platonik qeyri-maddi ruh anlayışını fəlsəfəyə gətirmişdir.

Antik dövrdə (həmçinin, sonrakı dövrlərin bir çox fəlsəfi məktəblərində) bədən və ruh arasındakı əlaqənin varlığı haqqında fəlsəfi fikirlər üç istiqamətə bölünür:

- İki əsaslı şəkildə fərqli substansiyadan təşkil olunduğunu iddia edən dualistik yanaşma;
- bir ruhani substansiyanın iki müxtəlif təzahür şəklində aşkar olduğunu, yaxud bədənin ruha bənzədiyini iddia edən idealist-monistik yanaşma;
- ruhun bədənin funksiyası olduğunu irəli sürən materialist yanaşma.

Bu yanaşmaların hər üçünü birləşdirməyə çalışsan və onlar arasında ortaq bir sistem qurmağa cəhd edən fəlsəfi sistemlər də olmuşdur. Məsələn, neoplatonçular bir tərəfdən, ruhun cismani olduğunu, onun efirə bənzədiyini irəli sürmüş (Priscian, Porfiri, Sirian, Yamblix), digər tərəfdən, bədən və ruhun bir-birinə qarışmış, yaxud birləşmiş və ya bir-birindən ayrılmış fenomenlər kimi səciyyələndirmişlər (Plotin).

Antik filosofların baxışlarında da hər üç yanaşmanı və ya onların sintezini müşahidə etmək olar. Lakin, onları birləşdirən ortaq fikir ondan ibarət idi ki, ruh təbiətindən asılı olmayaraq, bədəni canlandırır və onu hərəkətə gətirən bir fenomendir. Bədən adətən hərəkət edən canlı və məhdud cism kimi səciyyələndirilmişdir. Antik filosoflar, ruhu bədəndə maddiləşdirir və ruh-bədən arasında harmoniya yaratmağa çalışırdılar. Olimpiya oyunlarında iştirak edən idmançıların çılpaq bədənlərinin nümayiş etdirilməsi, antik sənət əsərlərində onların bədənlərinin tanrıların natural bədənlərinə bənzədilməsi buna misal ola bilər. Sənət vasitəsilə ideal bədən tanrılaşdırılır və ya tanrılar insanlaşdırılırdı.

Qədim Yunan fəlsəfəsində ruhun qeyri-cismani təbiəti, ölməzliyi və köçməsi (metempsixoz) ideya-

ları Pifaqordan qaynaqlanmışdır. O, bədəni "ruhun məzarı" adlandırmışdır. Ona görə, qanla qidalanan və damarlar vasitəsilə bədəne yayılan insan ruhu üç rasionallıq tərkibdən ibarətdir: beyində qərar tutan şüur (nous) və ağıl (phren), ürəkdə yerləşən duyğular (thymos). Ruh, şüur (nous) və sözdən (logos) güc alır [11, 314]. Bundan əlavə, ruh, irrasiyonal və şüurüstü (anohton) bir tərkibə də malikdir (hüduzsuz və çoxsaylı). Dörd qabiliyyətə malik olan (təfəkkür, hiss, duyğu, ilham) ruh, təfəkkür vasitəsilə məntiqi və nominativ funksiyaları reallaşdırır, hiss vasitəsilə şeylərin dəyərini müəyyən edir, qavrayış vasitəsilə hisslərdə verilmiş bir şeyin varlığından ruha məlumat verir, ilham vasitəsilə hisslərdə verilməyən irrasiyonal hadisələrin və şeylərin mahiyyətini dərk etməyə ruha kömək edir [11, 280].

Demokrit hesab edir ki, od atomlarına bənzər sferik atomlardan ibarət olan ruh insan bədənində (eləcə də bütün kainatda) paylanır və nəfəslə dəstəklənir və ruhun müxtəlif atomları bədənin müxtəlif hissələrinə uyğun gəlir (təfəkkür beyində, qavrayışlar ayrı-ayrı hiss orqanlarında, şəhvət istəkləri qaraciyərdə, güclü emosional təcrübələr ürəkdə olur). Ruh, iki hissədən ibarətdir. Onun rasionallıq hissəsi sinədə yerləşir, irrasiyonal hissəsi isə, bütün bədəne səpələnmişdir. Bədən, boşluqda mövcud olan atomlar toplusudur. Təfəkkür ruhun atomlarının hərəkətinin ahəngini müəyyən edir və bununla da insanın həqiqi xoşbəxtliyini təmin edir. Bədənin məhv olması ruhun məhvinə səbəb olur [5, 143].

Heraklitə görə, əvvəldən kosmosun alovlu dövrlərinə daxil olan və onların hərəkətini izləyən insan bədənində ruhun atomları bədənin atomları ilə növbələşərək təfəkkür, ehtiras və iztirab şəklini alır. Ruhun sərhədləri sonsuz, ölçüsü və dərinidir.

Sələflərindən fərqli olaraq, Sokrat öz təliminin mərkəzinə insanın mahiyyəti məsələsini qoyur. Çünki xoşbəxtliyin sirri onu dərk etməklə bağlıdır. Sokrat, kamil insanları şərdən qoruyan və onlara ədalətli olmağı təşviq edən "daimonium" və ya "demon" adlı bir şüurüstü daxili səsdən bəhs edir. Bu səs, fərdin iradəsindən asılı olmadan, onun ətrafında baş verən hadisələrə fərqli bir mövqe qoya bilər. Sokrat, bu səsi dinləməyi və onunla ünsiyyət qurmağı məsləhət bilir. Çünki bu, bədəndə olan ən sakral və idrak olunması zəruri olan ən dəyərli fenomendir. Sokrata görə, bu fenomen insanın ruhu ilə bağlı olan bir şeydir.

Sokratın gəldiyi nəticə odur ki, ruh insanın ma-

hiyyətinə, həqiqi Mənliyini, şəxsiyyətini təyin edən görünməz, qeyri-maddi varlıqdır və o şüur, ağıl və əxlaqi davranışla birbaşa əlaqəlidir. Bədən ruhun məskəni, ruh isə, ağıl vasitəsilə onu idarə edəndir. Əxlaqi davranış rasionallıq ruhun təsirinin nəticəsidir. Biliklə eyniləşən fəzilət, ruhu təbiətə kamilləşdirərək instinktlər üzərində hakim edir və insan öz ruhunun harmoniyası sayəsində xoşbəxt bu yolla öz səadətinə, yəni azadlığına qovuşur. Filosof, ruhun qayğısına qalmağı, insanın əxlaqi borcu kimi dəyərləndirir: "Sizlərə - həm şəxsi, həm də ictimai həyatınızda qazandıqlarınız bir çox nemətlər puldan deyil, sizin fəzilətinizdən irəli gəlir - deməklə, gənc və yaşlı hər birinizi bədəninizin və ya pullarınızın qayğısına deyil, yaxşı olması üçün, daha çox və təkidlə ruhunuzun qayğısına qalmağa inandırırım" [13, 84].

Ruh və bədəni qarşı-qarşıya qoyan Sokrat, həmçinin, onların qarşılıqlı vəhdətdə olduğunu və bədənin ruha tabe olduğunu bildirir. Sokrat bədənin ruha tabe olduğunu belə izah edir: "Bədən meydana çıxanda təbiət ona itaət edib qul olmağı, ruha isə, hökmranlıq edən kraliçə olmağı əmr edir. Burdan çıxış edərək söylə, onlardan hansı ilahiyə, hansı faniyə daha yaxındır? Sizə elə gəlmirmi ki, ilahi olan hökmranlıq və liderlik üçün, fani olan isə, təslim və kölə olmaq üçün yaradılmışdır?" (Platon, "Fedon").

Platon ruhu, bədəndən istifadə edən şəxs və ya mənləklə eyni hesab etdiyi üçün, onu bədəndən asılı olmayan bir substansiya kimi xarakterizə edir. Cismani hiss orqanları hiss olunan əşyaların qavranılmasına uyğun gəldiyi kimi, ruha aid olan zəka da qeyri-maddi və əbədi ideyaların dərkinə uyğun gəlir. Bədəndən əvvəl mövcud olan fərdi ruh bədənlə əlaqə qurur, onu idarə edir və bədənin ölümündən sonra fərdi varlığını davam etdirir. Kosmosun, dövlətin və insan ruhunun bənzəməsi ideyasından çıxış edən Platon, ruh və bədən dualizmini dəstəkləmişdir. İnsan ruhunu əbədi və öz-özünə hərəkət edən dünya (kosmik) ruhu ilə müqayisə edən Platona görə (Kratil 400b), ruh, hər hansı bir bədənin təbiətini təşkil edən "özünü hərəkət etdirən, varlıqların həyatı hərəkətinin səbəbi olan ölməz fenomendir" [14, 462].

Platona görə, azalıb artmadıqları üçün, sayları sabit olan çoxsaylı və ilkin hazır formaya malik insan ruhu [12, 611] bir-birindən ayrılmayan üç idrak qabiliyyətinə malikdir. İdeyalar aləminə yönələn, "xatırlama" (anamnezinin) yolu ilə ideal biliyə yol tapan, həm fərdin, həm də dövlətin xoşbəxtliyinə səbəb olan ilahi mənşəli rasionallıq ruh, onun ən ali

keyfiyyətidir [12, 132]. Ruhun rasionel keyfiyyətinə bağlı olan digər atributları isə, ondan daha aşağı keyfiyyətlərə malikdirlər. Ruhun daha nəcib affektiv və daha rəzil şəhvət atributları ölüm və hisslərin istehsalına aid edilir. Ruhun kamilliyi, rasionel ruhun idarəsi altında digər atributların harmoniyasından asılıdır. Platon, onları idarə edən arabaçı ilə idarə olunan qoşa at arabasına bənzədir. İnsanın taleyi və həyatının mənası onlar arasındakı əlaqədən asılıdır.

Platonun xatırlama təlimi (anamnesis) ruhun bədəndə təcəssüm olunmazdan əvvəl ideyalar aləmində olduğunu bildirir. Ruh real və müstəqildirsə, bədən qeyri-real və asılıdır. Bədən ruhun təcəssümüdür. Ruh ideyalar aləmi ilə bağlı olduğu üçün, həqiqi biliyin daşıyıcısıdır. Əsas məsələ, ruhda olan bu sakral biliyi aşkar etməkdir. Buna görə də, Platon idrak prosesində xatırlama təlimini (anamnesis) ortaya qoyur. Aprior formalar vasitəsilə olan bu bilik, təcrübədən kənar əldə edilən və empirik etibarlı biliyi mümkün edən, şüurlu olaraq saf və məntiqi transsendentalizmin bütün xüsusiyyətlərini daşıyan bilikdir [8, 447]. Bu baxımdan, bilik, ruh tərəfindən həyata keçirilir. Ruha xas olan və onun "ilahi" hissəsini təşkil edən rasionel biliklər (anlaşıqlılıq, ruhun özünüdərk, "şərtsiz bilik", "əbədi şeylər haqqında bilik", "mövcud olanın səbəbi haqqında bilik") bədəndən irəli gələn hisslərin "qeyri-rasionel idrak qabiliyyəti"ni özünəməxsus keyfiyyətləri (fəzilət, cəsarət, ədalət, soyuqqanlıq, həlimlik, bəsirət, yaddaş) ilə müəyyənləşdirir [14, 432].

Aristotel özündən əvvəl ruhun dərk edilməsini tənqid edərək, son nəticədə ruhu "canlı orqanizmin forması və ilk kamilliyi" kimi təyin edir. O, hər canlılığın mənsub olduğu növə şəklini verən qüvvə kimi başa düşülməlidir. Ruh həm bədənin formal səbəbi, həm də canlı cisimlərin substansiyasıdır. Aristoteldə fərdi ruh bədəndən başlayır, o, bədən olmadan nə mövcud ola, nə də fəaliyyət göstərə bilər. Aristotel ayrı-ayrı ruhun ölümdən sonrakı vəziyyəti haqqında dəqiq bir təsəvvürə malik olmasa da bildirir ki, ruh spermanın içindəki toxumda gizlənsə də, o, bədən deyil, ağıl kimi ilahi bir şeydir. Ruhun ağıl kimi ilahi bir şey olması fikri onun ölməz olması kimi yozulur. Aristotelin "Ruh haqqında" traktatında ortaya qoyulan sistemli ruh təlimi, ruhun bədəndən ayrılmaz olması və onunla canlı varlıq təşkil etməsi ideyasına əsaslanır. Aristotel Platondan fərqli olaraq maddə və formanın vəhdəti prinsipindən çıxış etdiyi üçün, ruh və bədənin bir-birindən təcrid olunmuş varlığını

qəbul etmir. Ona görə, ruh bədənin mahiyyətini, formalaşma prinsipini, fəallığını, ilk entelexiyasını təşkil edir" [2, 395]. Aristotelə görə, bədən "bütün istiqamətlərdə uzantısı olan" (Fizika, III 5, 204 b20), "bütün ölçülərdə bölünə bilən" (Səma haqqında, I 1, 268 a5), dörd elementdən ibarət olan və həyatı gücə malik olan cisimdir (Ruh haqqında, III, 412 a 10—15). Ruh, təbii bədənin məqsədəuyğun şəkildə qurulmuş qeyri-cismani entelexiyasıdır və bədən onun imkanlarını reallaşdırır (Aristotel. De part. an. 1.5 645 b14). Aristotel yazır: "Ruh bədənsiz heç nə hiss etmir və qəzəb, cəsarət, istək, ümumiyyətlə hisslərlə bağlı durumlarda olduğu kimi onsuz hərəkət edir... Görünür, ruhun qəzəb, həlimlik, qorxu, şəfqət, cəsarət, sevinc, sevgi və ikrah kimi bütün halları bədənlə bağlıdır. Ruhun bu halları ilə birlikdə bədən də nəyisə hiss edir" [3, c. 1, 373].

Aristotel ruhun iki əlamətlə - hərəkət və duyğu ilə təyin olunduğuna əsaslanaraq, həyat fəaliyyətinin növlərini (animasiya) təsvir edərək onları bir-birindən fərqləndirir. Ona görə, ruhun əqli qabiliyyətlərə nəzərən müəyyənləşən bitkisəl, duyğusal və rasionel növləri vardır. Fani insan bədəninə aid olmayan və onda müvəqqəti yerləşən əbədi rasionel ruh, digər canlı varlıqlarda mövcud deyildir. Lakin, insan, digərlərindən fərqli olaraq hər üç qabiliyyəti özündə daşıyır. Platon kimi Aristotel də ruhu rasionel (bəsirət, ağıl, bilik, yaddaş və s) və qeyri-rasionel (mərdlik, ədalət, tədbirlilik və digər əxlaqi xüsusiyyətlər) keyfiyyətlərə bölür [1, 304-305]. Aristotelə görə, ruhun rasionel hissəsi bədəndən asılı deyildir. Rasionel ruh insanın mahiyyətini ifadə edən dominant və ən qiymətli hissədir və buna görə də biliklə qırılmaz şəkildə bağlı olan insan (ağıllı) fəaliyyətinə cavabdehdir. O, yazır: "Ağla gəlincə, o, müəyyən bir mahiyyət olmaqla, ruhun daxilində zühur edir və məhv olmur... Yaddaş, sevgi və ya ikrah hissi ağılın deyil, ona sahib olan varlığın hallarıdır. Odur ki, bu varlıq zədələndə yaddaşı və sevgini itirir. Çünki yaddaş və sevgi ağıla deyil, ruh və cismin itən əlaqəsinə aiddir. Ağıl, bəlkə də, heç bir şeyə tabe olmayan daha ilahi bir şeydir" [3, c. 1, 386].

Antik dövrün digər filosoflarının da ruh və bədən barədə düşüncələri Aristotel və Platonun fikirləri ilə kəşifir. Diogen Laertli də ruhun, bədənin müvafiq hissələri ilə bağlı olan üçlü fenomen olduğunu (ağıl, ehtiras və şəhvət) dəstəkləyir (Diogen Laertes III, 67-68). Stoiklər də bədənin "hərəkət yaradan" üçölçülü məhdud varlıq olduğunu, ruhun isə, səkkiz

hissədən ibarət olan (beş hissə, nitq, düşüncə, yaradıcılıq) məhdud varlıqda olan qeyri-məhdud varlıq olduğunu iddia edirdilər (Diogen Laertes. VII 56, 135, 150; VII, 110). Senekaya görə, bədən “hərəkət edən şey”dir. O, deyir: “Bizdə olan skelet, əzələlər və onlara uyğun gələn dəri, üz və itaətkar əllər, eləcə də bizə aid olan digər üzvlər, ruhun və qaranlığın qandallarıdır. Onlar, ruhu sıxışdırır, ört-basdır edir, yoluxdurur, onu yalana sövq edir. Ruh bu əzabverici bədənə əsl mübarizə aparmalıdır” (Lusiliusa məktubları, 106, 4) [8, 45].

Demokritin yolunu davam etdirən Epikur da öz sələfi kimi ruhun maddi təmələ əsaslandığını müdafiə etsə də, onun bədənə daha yüksək substansiya malik olduğunu və həzzin ona yönəldiyini deyir: “Biz, həzzin son məqsəd olduğunu deyəndə, bəzilərinin düşündüyü kimi şəhvet ləzzətindən ibarət olan ləzzətləri deyil, hissi həzzləri deyil,.. ancaq bədənə əzab və həyacanlarından azad olmağı nəzərdə tuturuq” [8, 65].

İnsan ruhu, qeyri-cismani formaların ən aşağısı və maddi formaların isə ən yüksəyidir. Ruh, maddi dünya ilə Yaradan arasında vasitəçidir. O, Aristotelin fikirlərinə əsaslanaraq, Tanrıya və bədənə yaxınlıq və ya uzaqlıq dərəcəsinə görə fərqlənən üç ruh növünü ayırmış və onları aşağıdan yuxarıya doğru iyerarxik ardıcılıqla düzmüşdür: bitkilərə xas olan və fizioloji funksiyalara cavabdeh olan bitki (nəbat) ruhu; heyvanlara xas olan və həssas qavrayışdan məsul olan heyvani (həssas) ruh; yalnız insana aid olan və əvvəlki ruh növlərini özündə birləşdirən ruh [7, 34].

İncildə və xristian teoloqlarının əsərlərində səslənən bir neçə ruhani bədən formaları haqqında fikirlər sonralar inkişaf etdirilmişdir. İntibah mütəfəkkirləri okkultizm, qədim şərq dinləri, mistisizm biliklərini xristianlıq ilə sintez edərək efir bədən, astral bədən, mental bədən, ruhani bədən anlayışlarını fəlsəfəyə və yeni teosofik biliklərə gətirdilər (Paracelsus, Aqrippa Nettessheim). Həmin dövrdə anatomiya və təbabətdə insan orqanının öyrənilməsi, humanizm sənətində insan bədəninin təsvirinə maraq, bədənə mikrokosmos kimi şərh edilməsi, bədənə ilahiləşdirilməsi tendensiyasını gündəmə gətirdi.

Nəticə

Əminliklə demək olar ki, insanın öz bədənini dərk etməsi, öz dövrünə xas olan dünyagörüşü ilə sıx bağlıdır. Deməli, mifoloji təfəkkürdə bədən və

ruh yalnız mif kontekstində əks olunur. Çünki mifoloji təfəkkür bu dövrün yeganə düşüncə tərzidir. Antik dövrdə loqosun mifdən ayrılması ilə bədən-ruh bərabər qavrayışda da dəyişikliklər baş verir və bədən artıq ruhdan ayrı bir obyekt kimi qəbul olunmağa başlayır. Orta əsrlərdə xristian dünyagörüşündə (qnostik baxışlar istisna olmaqla) ruh və bədənə vəhdəti problemi əsas müzakirə obyektinə olmuşdur.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. *Аристотель. Большая этика // Аристотель. Сочинения: В 4-х т. Т. 4. М.: Мысль, 1983. – 830 с.*
2. *Аристотель. О душе // Аристотель. Сочинения в четырех томах. Т. 1. М.: Мысль, 1976. – 550 с.*
3. *Аристотель. Соч.: В 4-х т. Т. 4. – М., 1976-1984. – 830 с.*
4. *Библия. [Электронный ресурс] / URL: <https://lib.pravmir.ru/data/files/Bible.pdf>*
5. *Виндельбанд, В. История древней филологии. [Electronic resource] / Киев «Тандем», 1995 – 368 с. - URL: https://vk.com/doc6764297_412021605*
6. *Ждан, А.Н. История психологии от античности до наших дней. [Electronic resource] / Учебник. – М.: Изд-во МГУ, 1990. – 367 с. – URL: <http://www.myword.ru>*
7. *Константинов, В.В. История психологии: учебное пособие. – Пенза: ПГПУ им. В.Г.Белинского, 2007. – 144 с.*
8. *Лосев, А.Ф. Очерки античного символизма и мифологии. [Electronic resource] - М.: Мысль, 1993. – 714 с. URL: https://lib.rmvoz.ru/sites/default/files/fail/losev_aleksey_ocherki_antichnogo_simvolizma_i_mifologii_.pdf*
9. *Марцинковская Т.Д. История детской психологии. – [Electronic resource] - М.: гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, 1998. – 272 с. – URL: <http://www.koob.ru>*
10. *Молок Д.Ю. Классика и истина. Статьи об античном искусстве. М., 2016- 296 с.*
11. *Пифагор. Золотой канон. Фигуры эзотерики. [Electronic resource] - М.: Эксмо, 2003. – 448 с. URL: <https://textarchive.ru/c-1169490-pall.html>*
12. *Платон. Собрание сочинений в 4 т. Т. 3/ Пер. с древнегреч.; Общ. ред. А. Ф. Лосева, В. Ф. Асмуса, А. А. Тахо-Годи; Авт. вступ. ст. и ст. в примеч. А. Ф. Лосев; Примеч. А. А. Тахо-Годи. М.: Мысль, 1994. - 654 с.*
13. *Платон. Собрание сочинений в 4 т.: Т. 1*

/ Общ. ред. А. Ф. Лосева и др.; Авт. вступит, статьи А. Ф. Лосев; Примеч. А. А. Тахо-Годи; Пер. с древнегреч. М.: Мысль, 1990. - 860 с.

14. Платон. Диалоги. М.: Мысль, 1986. – 607 с.

15. Платон. Апология Сократа. Сочинения. В 3 т. Под общ. ред. А.Ф. Лосева и В.Ф. Асмуса. М., Мысль, т.1, 1968. 623 с.

Фарах Садыхова

**Отношение к проблеме души и тела
в античной философии и средневековом
христианстве**

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается отношение к вопросу о душе и теле в античной философии и средневековом христианстве. Сравнительно анализируются взгляды античных философов на этот вопрос и исследуется происхождение выдвинутых ими взглядов. При этом сравнительно исследуются взгляды богословов средневековой христианской эпохи на данную тему и определяются последствия взглядов античных философов в их воззрениях. Выявляются параллели и противоречия во взглядах античных философов и средневековых христианских богословов на соответствующую тему.

Ключевые слова: душа, тело, древнегреческая философия, античность, средние века, христианство, разум.

Farah Sadykhova

**Attitude to the problem of soul and body in
ancient philosophy and medieval Christianity**

SUMMARY

The article deals with the attitude to the question of soul and body in ancient philosophy and medieval Christianity. The views of ancient philosophers on this issue are comparatively analyzed and the origin of the views put forward by them is investigated. At the same time, the views of theologians of the medieval Christian era on this topic are comparatively studied and the consequences of the views of ancient philosophers in their views are determined. Parallels and contradictions are revealed in the views of ancient philosophers and medieval Christian theologians on the relevant topic.

Keywords: soul, body, ancient Greek philosophy, antiquity, Middle Ages, Christianity, reason.

XÜLASƏ

Məqalədə antik və orta əsr xristianlıq dövründə ruh və bədən məsələsinə münasibət məsələsi araşdırılır. Bu məsələyə aid antik dövrün filosoflarının fikirləri müqayisəli şəkildə təhlil edilir və onların irəli sürdüyü fikirlərin mənşəyi araşdırılır. Eyni zamanda, orta əsr xristianlıq dövrünün ilahiyyatçılarının mövzu barədə fikirləri müqayisəli şəkildə araşdırılır və onların fikirlərində antik filosofların baxışlarının təsirləri müəyyən edilir. Antik filosofların və orta əsr xristian ilahiyyatçılarının müvafiq mövzu ilə bağlı fikirlərində paralellər və ziddiyyətlər ortaya qoyulur.

Açar sözlər: ruh, bədən, qədim yunan fəlsəfəsi, antik dövr, orta əsrlər, xristianlıq, ağıl.